
козацька форма державності мала свою специфіку, оскільки виникла не на етнічній, а на морально – психологічній основі, тому людей об'єднала не сила державної влади, а високий духовний потенціал. Нова соціальна верства – козацтво пропагувала ідеї вірності, справедливості, братерства, рівності, освіченості. Воно стало теоретичним підґрунтям духовності, релігійності, вогнищем давньої української мови і культури, становило аксіологічну опозицію існуючій системі.

Список використаних джерел

1. Бойко О.Д. Історія України: навч. посіб., 3-тє вид. / О.Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2008. – 688 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Укладачі Й.Й. Брояк, В.Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2010. – 736 с.

Article is devoted to issues of theory and history of social communication, the problem of historical interpretation of the terms «Cossack» and «Cossacks», determination of their linguistic nature. A theory of the origin of the Cossacks, with emphasis on the main factors underlying the emergence in society of new social strata. The questions about the new elite axiological opposition existing system.

Key words: cossack, cossacks, terms, historical interpretation, the linguistic essence, information space, a new social stratum, axiological opposition.

УДК [655.413:82-027.63](477.85)»186/191»

О. З. Ножак

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПЕРЕКЛАДНІ ВИДАННЯ НА БУКОВИНІ II ПОЛ. XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК СВІДЧЕННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОНТАКТІВ БУКОВИНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Проаналізовано передумови й історію видавання перекладної літератури на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст. Увагу звернено на поліетнічну й полімовну картину буковинського краю. На основі фактичного матеріалу доведено роль транснаціональних контактів у розширенні соціальної комунікації.

Ключові слова: перекладне видання, переклад, книга, видавнича справа, Буковина, транснаціональні контакти.

Процеси світової культурної інтеграції відбуваються під впливом багатьох чинників. Один із поширених – перекладання текстів з мови оригіналу на інші мови. Від початку існування друкованих медіа перекладні видання становлять окрему нішу в цій сфері, оскільки налаштовують міжмовні, міжнаціональні й міжкультурні потоки інформації, збагачують культуру народу, на мову якого перекладено твір. З іншого боку, їхня наявність і частка у літературній продукції може свідчити про ширину транснаціональних контактів, про видавничі ідеї, зрештою, про мовні компетенції і смаки перекладачів.

Переклад розуміють як націєтворчий чинник, «феномен на перехресті культур» (трактування Т. Гавриліва [1, с. 7]), як перекладання «не просто з мови на мову, а й з однієї доби на іншу» (його ж [1, с. 32]), як «пересотворення літератури» (термін М. Москаленка [2, с. 5]) і, з іншого боку, як технологічний засіб, що дає можливість прочитати незрозумілі іншомовні тексти. Особливо часто перекладні видання зустрічаються на територіях, де компактно проживають представники різних національностей і відповідно носії різних мов.

Об'єктом нашого дослідження виступають перекладні видання, які з'явилися на теренах Буковини за період від 1860-х років до завершення Першої світової війни (1918 р.). Предмет дослідження – рукописне і друковане перекладання на території Буковини, найдавніші відомі початки якого сягають другої половини XVIII сторіччя. Мета нашої роботи – здійснити огляд українськомовних перекладних видань на Буковині, проаналізувати тенденції, пов'язані з публікуванням перекладів, виявити зв'язок цих тенденцій з поліетнічністю й полімовністю краю.

Варто зауважити, що перекладні видання на Буковині зазначеного періоду ще не були об'єктом окремих цілісних досліджень. Досі вчені залишали невисвітленим цей аспект, аналізуючи здебільшого видавничу потенцію товариств «Руська Бесіда» [3], «Українська Школа» [4], «Союз» [5] та ін., систему книжкових серій, видавничу діяльність окремих осіб тощо. Тим не менш, наявність перекладів у читацькому активі свідчить про те, що місцеві видавці (у нашому випадку – буковинські) намагалися розширити кругозір своїх клієнтів і разом з тим отримати зі своєї справи гідний прибуток, адже, за твердженням М. Тимошика, «в усі часи такі видання вважалися і престижними, й економічно вигідними» [6, с. 335].

Весь перелік книг, виданих рукописним або друкованим способом на Буковині (у місті Чернівці, містечках Вашківці, Вижниця, Кіцмань, у селах Мамаївці, Товтри) нараховує сьогодні близько шестисот найменувань, з

них перекладні (у т. ч. адаптовані) – 72 книги та брошури. Більшість із них перебуває у книгосховищах наукових бібліотек в Україні та за кордоном, а решта на сьогодні втрачені й відновити їх можна лише за анотаціями в тогочасній періодиці («Літературно-науковий вісник» та ін.).

Транснаціональні орієнтири буковинських українців, зокрема у видавничій справі, стали результатом того, що Буковина – окремих край у прикарпатському регіоні – до ХХ сторіччя була складовою частиною багатьох державних утворень: Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Угорщини, Молдавського князівства, Австрійської імперії. Кожна держава, кожен суспільний устрій додавали свої особливості в культуру буковинців, змінюючи грані їхнього менталітету, підлаштовуючи людське світосприйняття під себе. Співмешканцями українців (колишня самоназва – «русини»), стали молдовани («волохи»), німці, євреї, вірмени, поляки і невеликі групи угорців, росіян (т. зв. старообрядців, чи липован), словаків, циган [7]. Кожна нація вважала край своєю батьківщиною, незважаючи на те, якою мовою вона розмовляла.

Загальновідомим став той факт, що напередодні Першої світової війни автохтонні буковинці вільно володіли п'ятьма мовами: українською і румунською (це були мови найбільшої кількості носіїв краю), польською (поляки, хоч і осіли на Буковині відносно пізно – наприкінці ХVІІІ сторіччя, зате були найбільш згуртованими), німецькою (мовою всієї документації й засобом порозуміння в державних установах), а також ідиш (нею послуговувалися в сфері торгівлі). Отож, природно, що сприйняття буковинцями картини світу було ширшим, ніж скажімо, у їхніх східних сусідів.

Незважаючи на високий культурний розвиток на цій території, книговидавнича справа на Буковині почалася аж з кінця ХVІІІ сторіччя, коли було засновано першу друкарню. Але, завдяки, очевидно, культурно-мовному розмаїттю, вже на початок 1900-х Чернівці були досить потужним видавничим центром, де діяло кілька німецьких, українських і румунських друкарень, навіть потужнішим, ніж Київ [8], де українське книгодання перебувало в зашморгу численних заборон. Національні товариства в Чернівцях, у тім числі українські, займалися видавничою справою, фондуючи різноманітні видання – від методичних порад і народних календарів для дітей до класики (Софокл, Мольєр, Гоголь) і науково-популярних досліджень. Книги здебільшого об'єднувалися у серії: такий спосіб забезпечував рекламність і відносну періодичність, а це у свою чергу сприяло популярності книг і читання серед народу.

Найперша відома нам практика перекладання на Буковині виникла абсолютно не з міркувань вигоди. Це була школа перекладачів релігійних книг з давногрецької на церковнослов'янську. Керував цією школою старець з Афонської гори, уродженець Полтави, Паїсій Величковський (1722-1794). Після перебування на Афоні він жив у монастирі Драгомирна в південній Буковині, після того – у монастирі міста П'ятру-Нямц (обидва сьогодні – на території Румунії). Головна мета преподобного Паїсія як редактора і перекладача була перекласти святоотцівські й аскетичні тексти [9; 10]. Монахи під його керівництвом виправляли раніші переклади, здійснювали нові й розмножували їх для релігійних і мирських потреб. На жаль, друком ці тексти з'явилися аж наприкінці життя старця – у 1793 році, у Санкт-Петербурзі. До того часу вони поширювалися в рукописах.

Після здійснення релігійних перекладів, котрі виконувалися відповідно до церковних потреб, почала заповнюватися ніша офіційної документації – переклади державних законів і розпоряджень, котрі щороку, починаючи з 1861 р., друкувалися в Чернівцях (до того часу – у Львові). На жаль, документи були перекладені не народною мовою, а язичієм (сумішшю церковнослов'янщини з російською мовою, але з домішкою українських і польських елементів). Така практика перекладання документів язичієм велася аж до 1895 року, а вже в кінці ХІХ сторіччя за основу правопису було взято живу народну мову.

Пізніші потуги, пов'язані з адаптацією іншомовних текстів до народних потреб, знаходимо, гортаючи життєписи письменника Юрія Федьковича (1834-1888). Обіймаючи посаду шкільного інспектора (1869–1872), письменник у своїх звітах до вищих інстанцій клопотався про «добрі переклади для народної лектури» [11, с. 61], забезпечення народних шкіл бібліотеками, спрощення застарілого етимологічного правопису та ін.

Через кількадесят років після Федьковичевих клопотань таки з'являються переклади – здебільшого публіцистичні тексти «на злобу дня»: «Розмови лікаря Розумовича з Краснопільськими людьми», перекладені Омеляном Поповичем з «Народної господарки» Ф. Масра (1887), «Чума горілчана», перекладена тим же О. Поповичем з німецької (1890), «поучаюче оповідання» «Хлопці-садівники» (переказане О. П., тобто О. Поповичем, 1897), «Сказівки для управи цукрових буряків на Буковині» за Вільгельмом Адамцом (1900) та ін. В основному переклади видавало товариство «Руська Бесіда», котре мало за мету невеликими брошурами здійснювати просвіту українських селян.

Більш масово переклади починають публікуватися з 1901 року – саме в цей час на Буковині з'являються серії видань, видавнича справа набирає обертів, щороку збільшуючи свою вагу в суспільстві. Як виявили наші пошуки, 1901 року з'явилося вже чотири книги, перекладені з інших мов (з-поміж 19-ти українських видань), 1902 – три (усього – 22), 1903 – одинадцять (усього – 44), 1904 – жодної (усього – 24), 1905 – три (усього – 19), 1906 – чотири (усього – 24), 1907 – жодної (усього – 23), 1908 – вісім (усього – 25), 1909 – сім (усього – 38), 1910 – п'ять (усього – 32), 1911 – одинадцять (усього – 47), 1912 – три (усього – 19), 1913 – дві (усього – 14) і 1914 – чотири (усього – 13). У наступні роки (1915-1918) точну кількість українськомовних видань Буковини неможливо встановити через об'єктивні історичні події. Отже, порівняльний аналіз дає підстави вважати, що частка перекладів

серед усіх українськомовних видань загалом коливалася від 14 % до 23 % у рік (з кульмінацією в 1903, 1908 і 1914 роках) і не завжди залежала від загальної видавничої активності (1903, 1909-1911 pp.).

Аналіз перекладних книг, виданих на Буковині в зазначений період, дає змогу прослідкувати вподобання буковинських видавців. Серед імен світової літератури тут з'являються такі відомі письменники, як давньогрецький Софокл, австрійський Карл-Еміль Француз, італійський Едмондо де Амічіс, французькі Мольєр і Гюстав Флобер, норвезький Б'єрнстєрне Б'єрнсон, польська Марія Конопницька, сербський Светозар Чорович, російські Микола Гоголь, Максим Горький, Лев Толстой, Антон Чехов та ін., а також такі відомі твори, як лібрето опери «Мадам Баттерфляй» і арабські казки з «Тисячі й однієї ночі». Також було здійснено низку перекладів технічної, методичної, політичної і релігійної літератури. Якщо взяти до уваги мовний критерій, то стають очевидними два орієнтири буковинських перекладачів і видавців: найбільше було видано перекладів з російської та німецької – майже по два десятки найменувань. Також з французької (дев'ять), польської (п'ять) і по одному-два видання з інших мов. Перекладачі були як місцеві (Омелян Попович, Юліан Кобилянський, Василь Сімович, Степан Смаль-Стоцький, Омелян Маковієвич, Володимир Карбулицький, Євген Семака та ін.), так і немісцеві (Маруся Полтавка, Павло Карманський, Ілля Прокопович, Степан Чарнецький, Петро Ніщинський, Михайло Павлик та ін.). У декотрих виданнях особу перекладача було закриптонімовано або взагалі не вказано.

Мовно-географічний ареал перекладання свідчить про потребу донести до буковинського читача німецькомовні твори (що не зовсім зрозуміло, адже німецька мова на Буковині на той час була державною і загальнознаною) і російськомовні (очевидно, це результат тісної комунікації з українцями Наддніпрянщини, надто з огляду на те, що окремі твори переклали літератори саме звідти – наприклад, Маруся Полтавка і Петро Ніщинський). Викликає цікавість той факт, що майже не видавалося перекладів з румунської мови. З одного боку – це була мова, котрою володіла більшість українців Буковини, отож, необхідність у тлумаченні відпадала сама по собі, з іншого боку – це можна розцінювати як свідоме протистояння прорумунським настроям східнороманського населення краю (прагнення до відокремлення Буковини від Австро-Угорщини і приєднання її до Румунії разом з зазіханнями на українські елементи як на давно забуті румунські [12, с. 108-109]).

Ясна річ, перекладання потребувало важкої праці редактора, адже потрібно було спершу «виловити» з потоку іноземної літератури вартий уваги текст, знайти якісного перекладача, за потреби – допомогти йому зі словниками й довідковими виданнями, відредагувати здійснений переклад, організувати роботу художника-оформлювача і, коли книгу було перекладено й віддруковано, зайнятися її дистрибуцією. Як правило, перекладні видання потрібно публікувати з передмовою, післямовою, примітками чи коментарями, щоб роз'яснити новому читачеві незрозумілі для нього реалії або скоригувати помилкові погляди автора [13, с. 113]. Тому більшість текстів, котрі набували українськомовного «оформлення», оснащувалися також і цими елементами вступної й заключної частин книги.

Інформацію про різноманітні видавничі ініціативи, пов'язані з перекладною лектурою, можна знайти в тогочасних рецензіях і оглядах книжкової продукції, надрукованих у пресі. Зокрема неоднозначну оцінку від критиків отримали активісти «Молодої України» – молодіжної громадської організації, котрі вирішили на початку 1900-х років видавати серію перекладів з російської – насамперед тих письменників-українців, котрі писали російською (маючи на увазі Володимира Короленка, Миколу Гоголя та ін.). Критик у «Літературно-науковому віснику» поставив під сумнів цю спробу: «але чи оплатить ся друкувати такі всякі переклади без розбору лише для того, що в нас їх нема? Чи заслугує на се пр. такий Єронін-Анонім, якого всі твори видано вже подавненько у Львові і якими доси годують ся миши? Чи не ліпше звернути ся власне до тих «иньших європейських і українських письменників?»» [14, с. 29]. Усе-таки товариство встигло опублікувати дещо із запланованого – комедію М. Гоголя «Ревізор», оповідання Г. Яблочкова «Сільська учителька», «драматичний нарис» М. Горького «Міщани».

Критики й обсерватори вітали намагання буковинських видавців розширити свій репертуар за рахунок перекладних текстів, проте зауважували: ці тексти повинні не просто бути виданими і прочитаними, а слугувати спонукою для написання нових праць, особливо якщо йдеться про публіцистику, наукову й науково-популярну літературу. «Можна тільки витати редакцію «Спілкової бібліотеки» за її замір дати в перекладах праці людей [...], аби відтак дати працю самостійну про наші думки...» [15, с. 415], – мовилося у рецензії на монографію С. Бородаєвського «Хліборобські спілки в Німеччині», перекладену й видану в Чернівцях у 1908 році.

Підсумовуючи сказане, слід зважити на те, що процес видання українськомовних книг на Буковині здійснювався у важких умовах: більшість українців жило в сільській місцевості (тоді як в містах переважали німці та євреї), друкарство до кінця XIX сторіччя перебувало в лещатах етимологічного правопису, незрозумілого для простолюду, а перша українська друкарня з'явилася аж у 1895 році (до тих пір українці для своїх потреб послуговувалися друкарнями напівполяка-напів'єврея Германа Чоппа, німців Івана й Рудольфа Екгардтів, архієпископарумуна Мораріу-Андрієвича та ін.). Але це не завадило їм з початком XX сторіччя розширити свою видавничу систему, результатом чого стали різноманітні за жанрами, стилями, автурою, тематичною спрямованістю і призначенням книги та брошури, осібно місце серед яких займає перекладна література.

Отже, розглянувши перекладні видання Буковини другої половини XIX – початку XX ст., ми проаналізували транснаціональні тенденції (мовно-географічні, мовно-політичні, мовно-національні) характерні для всієї соціальної комунікації у краї того часу. З одного боку, вони оприявлені внутрішньо через міжмовні контакти

автохтонних мешканців Буковини, з іншого боку, збережені у перекладній лектурі. Крім того, вони поєднані з вишталтуванням видавничих ідей, намаганням друкарів і редакторів забезпечити населення соціально вартісними творами світової класики, надбанням світової науки.

Список використаних джерел

1. Гаврилів Т. Текст між культурами : перекладознавчі студії / Тимофій Гаврилів ; [ред. А. Мокроусов ; Український науковий Інститут Гарвардського університету, Інститут Критики]. – К. : Критика, 2005. – 200 с.
2. Москаленко М. Високий шлях Миколи Лукаша / Михайло Москаленко // Лукаш М. Від Бокаччо до Аполлінера : переклади / Микола Лукаш ; [ред.-упор., авт. передм. М. Н. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 5–10. – (Майстри поетичного перекладу).
3. Добржанський С. Видавнича діяльність товариства «Руська бесіда» в Чернівцях 1869–1914 рр. / Сергій Добржанський // Питання історії України : зб. наук. статей. – Чернівці : Зелена Буковина, 2005. – Т. 8. – С. 238–241.
4. Шологон Л. Видавнича діяльність товариства «Українська Школа» в Чернівцях (1887–1914 рр.) / Ліля Шологон // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / Чернівецький університет. – Вип. 96–97 : історія. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 161–171.
5. Боднарюк Ю. Особливості становлення української видавничої справи на Буковині (на прикладі діяльності студентського товариства «Союз» у 80-х рр. XIX ст.) / Юлія Боднарюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / Чернівецький університет. – Вип. 321–322 : слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 56–62.
6. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця : практ. пос. / Микола Тимошик. – Вид. 2-ге, стереот. – К. : Наша культура і наука, 2006. – 560 с. – (Бібліотека видавця, редактора, автора).
7. Ботушанський В. М. Національний склад населення Північної Буковини у II пол. XIX – на поч. XX ст. / В. М. Ботушанський // До витоків назви краю Буковина (600-річчя першої писемної згадки) : тези доповідей та повідомлень II Буковинської історико-краєзнавчої конференції, Чернівці, 2–3 жовтня 1992 р. / Чернівецька обласна державна адміністрація, Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, Центр буковинознавства при ЧДУ, Чернівецька обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Чернівецьке обласне відділення Товариства «Україна» ; [редкол.: Макар Ю. І. (відп. ред.) та ін.]. – Чернівці, 1992. – С. 128–129.
8. Кревецький І. Український видавничий рух в 1903 р. / Ів. Кревецький // Літературно-науковий вісник. – Річник VII. – Т. XXV. – 1904. – С. 121–133.
9. Матеріали о прп. Паисии Нямецком (Величковском) [Електронний ресурс] // Духо́внеє наслѣ́діє прпдбнаго Паі́сія На́мецаго (Величко́всаго) : [сайт]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://pasius-niamets.orthodoxy.ru> (29.10.2010) : [сайт]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://pasius-niamets.orthodoxy.ru> (29.10.2010). – Назва з екрану.
10. Старик В. Неопубліковані листи Паїсія Величковського до Запорозького Війська – важливі свідчення українського духовного життя на Буковині в другій половині XVIII століття : [передмова до публікації листів] / Володимир Старик // Буковинський журнал. – 2002. – №3–4. – С. 152–156.
11. Хроніка і бібліографія. II. Нові книжки // Літературно-науковий вісник. – Річник IV. – Т. XIV. – 1901. – С. 25–30.
12. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь : культурно-історичний образок / Степан Смаль-Стоцький. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 192 с. – (Історична бібліотека «Зеленої Буковини»).
13. Ткаченко В. П. Енциклопедія видавничої справи / В. П. Ткаченко, І. Б. Чеботарьова, П. О. Киричок, З. В. Григорова. – Харків : Прапор, 2008. – 320 с.
14. Хроніка і бібліографія. II. Нові книжки // Літературно-науковий вісник. – Річник VII. – Т. XXVII. – 1904. – С. 60–65.
15. Бібліографія // Літературно-науковий вісник. – Річник XII. – Т. XLVI. – 1909. – С. 408–415.

Pre-conditions and history of the translated editions publishing in Bukovyna in the 2nd half of XIX – the beginning of XX c. are analysed. The attention is paid on the multiethnic and multilingual situation in the region. The role of transnational contacts in the expansion of social communication is proved using actual material.

Key words: translated edition, translation, book, publishing, Bukovyna, transnational contacts.